Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan'ın Devlet Bütçe Giderlerinde Sosyal Harcamaların Karşılaştırmalı Analizi

Comparative Analysis of Budget Expenditures on Social Sphere in Russia, Kazakhstan and Azerbaijan

Assoc. Prof. Dr. Elchin Suleymanov (Baku Engineering University, Azerbaijan)

Prof. Dr. Farhad Rahmanov (Azerbaijan State Economy University, Azerbaijan)

Assoc. Prof. Dr. Anar Eminov (Azerbaijan Tourism and Management University, Azerbaijan)

Abstract

Azerbaijan, Russia and Kazakhstan as Post-Soviet countries are known for their oil-gas industry and its huge share in their economies. Considering these mentioned points, these countries are supposed to be the most relevant countries for common analysis. The role of social related expenditures in the state budgets was examined throughout the years for all three countries comparatively. By this analysis, it is targeted to define the differences and similarities in budget structure of these countries. Due to specific relevant structures and to resource-rich points, these countries have different revenue and expenditure policies than other post-soviet countries. These countries manage oil revenues to improve social-economic conditions of the country. Accordance of increasing oil revenues, education, health, and social defense expenditures as main social expenditure types in these countries increased until recent oil price shocks. Considering huge share of oil sector in these countries, it is crucial to examine the impacts of recent decline of oil prices on social expenditures in these countries. In this study, share of social related expenditures in the budget of these countries are comparatively analyzed in the period 1992 and 2015 years.

1 Giriş

70 yıllık bir serüvenin sonunda 1990 sonrası SSCB 15 bağımsız devlet olarak yeni bir döneme başladı. Bağımsızlık kazanan cumhuriyetler bağımsızlık sonrası kendilerine özgü liberal bir ekonomi sistemi kurmağa başladılar. Bağımsızlık sonrası Post-Sovyet kaynak zengini ülkeleri Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan için petrol ihracat gelirleri ülkelerin bütçeleri için önemli bir gelir kaynağı oldu. Doğal kaynak zengini olan her üç ülke özellikle bağımsızlık sonrası ilk dönemlerde önemli petrol projeleri gerçekleştirmiş ve bu projelerin faaliyete geçmesi ile ciddi petrol gelirleri elde etmişlerdir. Her üç ülkenin ihracatının büyük bir oranı petrol ve petrol yan ürünleri olmasından dolayı, özellikle petrol fiyat artışları nedeniyle 2000 sonrası dönemde bütçe gelirlerinin önemli bir kısmı ihracat ettikleri petrol gelirlerinden karşılanmış ve bu durum her üç ülkeyi lüks ve rahat bir harcama politikasına alıştırmıştır. Sosyal ve ekonomik hayatta yaşanan geçiş süreci problemleri Post Komünist ülkelerin ortak problemi olmuş ve ekonomik sistem değişiminin zorluklarını aşmada petrol zengini olan ülkelerde ise petrol gelirleri ekonominin can simidi olmuş, geçiş süreci transformasyon sürecini hızlandırmıştır. Elbette doğal kaynak gelirlerinin kullanılması ile bazı temel problemlerin çözümü kolaylaşıp, sosyo-ekonomik yapıda değişim süreci hızlanırken, aynı zamanda olumsuz sonuçlar da ortaya çıkmaktadır. Özellikle 2008 yılından itibaren literatüre "Hollanda Hastalığı" olarak dahil olmuş olan bu "doğal kaynak laneti" her üç ülkede de kendini göstermiştir. Ülkeler ekonomilerinde beklenenin ötesinde yapısal değişimlere gidip önemli rahatlatma seviyelerine ulaşırken, gelirlerin kolayca elde edilmesi ve bu kolaylığın devam edeceği beklentisi bu ülkelerde rasyonel veya verimli kullanım, tedbirli olma anlayışının oluşmasını engelleme bilmiştir. Başta petrol olmak üzere enerji kaynaklarında yaşanan ucuzlama ile 2015 yılından itibaren bu üç ülke ekonomisinde daha önce görülen rahatlatma veya hızlı transformasyon süreci durgunluğa, daralmaya, hatta işsizlik, enflasyon, dengesiz büyüme gibi değişik ekonomik problemlere dönüşmeye başlamıştır. Gerek finansal, gerekse de reel sektörlerde yaşanan bu zorlu sürecin kısa dönemde çözüme kavuşması beklenmemektedir. Tersine, bu doğal kaynak fiyatlarında eskiden olduğu gibi yeniden bir artış olmadığı sürece ekonomik problemlerin ve bu problemlerin yansıması olan sosyal problemlerin çözümünün kolay olmayacağı, doğal kaynak dışı sektörlerdeki gelişimin zaman alması nedeniyle bu problemlerin kısa süreli olamayacağı beklenmektedir. Hazar Havzası petrol zengini devletleri, Rusya ve Kazakistan, Azerbaycan petrol fiyatlarının düşmesinin akabinde ulusal para birimleri ABD Doları ve Avro karşısında ciddi değer kaybetti. Rusya rublesi ve Kazakistan tengesinde değer kaybı hemen 2014 sonlarından başlasa da, Azerbaycan manatı eskiye dönüş umuduyla bir süre döviz rezervlerinin erimesi pahasına sıkı para politikasıyla korumağa çalışmış ve bunu ancak 2015 yılının şubat ayına kadar sürdürdü. Daha sonra Azerbaycan Merkez Bankası bir yılda iki kere Azerbaycan parası devalüe etme zorunda kaldı.

Bu çalışmada üç ülkenin ekonomik durumu hakkında genel bilgiler verildikten sonra bağımsızlık sonrası bütçe harcamalarındaki inkişaf dinamiği ve sosyal harcamalarda nasıl bir uygulama içinde oldukları ele alınmaya çalışılmaktadır. Çalışmanın sonunda özellikle petrol fiyatlarının azalmasından dolayı son yıllarda azalan bütçe gelirlerini telafi etmek için yapılabileceklerle ilgili genel tavsiyelerde bulunmaktadır.

2 Petrol Fiyatlarındaki Düşüş Nedenleri ve Ülke Ekonomilerine Etkileri

Petrol, 19. Yüzyılın sonlarından itibaren üretim sürecinde önemli girdi olarak yer almaya başlamıştır. Esas değerini Alman mucit Rudolf Diesel tarafından "diesel motor" diye tanımlanan motorun icat edilmesi ile kazanmıştır. Dünyanın en önemli enerji kaynaklarından olan petrol, diğer enerji kaynaklarına göre daha geniş kullanım alanına sahiptir. Enerji kaynağı olmanın yanı sıra hammadde olarak da kullanılmasıyla petrolden farklı ihtiyaçları karşılamak üzere değişik ürünler elde edilebilmektedir. Ayrıca çıkarılma ve taşıma açısından diğer enerji kaynaklarına göre daha ucuz olmaktadır. Petrol ve petrol ürünlerinin maliyeti içerisinde temel yük petrolün çıkarılması, nakil masrafı ve dağıtılması için yapılan harcamalar tutmaktadır (Aras, 2007). Küresel enerji tüketiminde petrolün payı 1938'de %20.7, 1950'de %27.7, 1960'da %34.7, 1970'de %44.1, 1980'de %44.9, 1990'da %40.5 olarak gerçekleşmiştir. 2010 yılında %45 civarında gerçekleşen oranın, 2020 yılı itibarıyla %55'in üzerinde olacağı tahmin edilmektedir. BP Dünya Enerji İstatistikleri Raporuna göre, 2015 yılında küresel petrol üretimi, küresel tüketimin iki katından fazla büyüme ile yüzde 2.3'e karşılık gelen günlük 2.1 milyon varil artmıştır. Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü'nün (OPEC) dışındaki üretim günlük 2.1 milyon varil artarak veri setindeki en yüksek artışı kaydetmiştir. Dünya petrol üretiminin denetimini elinde tutan ve dünya petrol üretiminin yaklaşık yarısını sağlayan OPEC ülkeleri ham petrol rezervlerinin üçte ikisine ve doğal gaz rezervlerinin de üçte birine sahip olmalarından dolayı dünya petrol piyasasında uzun dönemdir etkili olmalarına rağmen 2015 yılı itibarıyla bu etkileri azalmıştır. OPEC ülkelerinin etkilerinin azalmasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Başta Amerika'nın dünyadaki en büyük üretim artışı kaydederek bugüne kadar üretimini üç yıl ardı ardına en az 1 milyon varil artıran ilk ülke olmasıdır. Hatta dünyanın en büyük petrol üreticisi unvanını Suudi Arabistan'dan devralmıştır. ABD ile birlikte, Kanada 310 bin varil ve Brezilya 230 bin varil rekor düzeylere üretim artışına ulaşmışlardır. 2015 yılı itibarıyla OPEC üretimi yerinde sayarken grubun küresel üretimden aldığı pay da yüzde 41 ile 2003'ten bu yana en düşük seviyesine inmiştir. Küresel piyasalarda petrol fiyatları 2014 yılının sonlarından başlayarak düşmeye başlamış ve bu süreç 2016 yılının ilk aylarına kadar sürekli devam etmiştir. 2014 yılı haziran ayında bir varili yaklaşık 120 ABD \$ civarında olan petrol fiyatı 2016 yılının ilk aylarında 30 \$'a kadar gerileyerek bir yılda yaklaşık dört kat fiyat kaybetmiştir. Petrol arz ve talebine ilişkin gelişmeler ile vadeli piyasalarda oluşan fiyatlar değerlendirildiğinde, petrol fiyatlarının 2016 yılı boyunca da mevcut düşük seviyelerine yakın seyredeceğine yönelik beklentiler güçlenmektedir. Nitekim, birçok uluslararası kuruluş petrol fiyatı tahminlerini aşağı yönlü güncellemektedir. Petrol gelirlerine duyarlılığı yüksek olan ülkeler bu süreçten farklı düzeyde negatif yönde etkilenmektedir. Öte yandan, fiyatlardaki düşüşün enerji ithalatçısı ülkelerin dış dengelerine pozitif katkı sağlayacağı ve bu ülkelerde büyümeyi destekleyeceği öngörülmektedir. Petrol fiyatlarında keskin düşüşte en önemli faktörlerden birisi ABD'de yeni geliştirilen teknolojilere bağlı olarak maliyetlerin düşmesinin etkisiyle kaya petrolü üretiminde gözlenen hızlı artıştır. Aynı zamanda çatışmalara bağlı olarak Irak ve Libya'da petrol üretiminin azalması beklenirken, tam tersine her iki ülkede de üretimin artması, fiyatlardaki düşüşte etkili olan arz yönlü gelişmelerden bir diğeri olmuştur. Bir diğer neden OPEC' in üretim kotasını azaltmama kararı alması petrol fiyatlarındaki düşüşü hızlandırmıştır. Petrol gelirleri bütçelerinin ve ekonomik dengelerinin vazgeçilmezi olan petrol zengini Körfez ülkeleri gibi, Rusya'nın da bütçe dengesi için tahmini varil başı fiyatı yüz dolar civarı olması gerekmektedir. Aynı durum Azerbaycan ve Kazakistan için de geçerli sayılır. Dolayısıyla petroldeki hızlı düşüş her ülke ekonomisi için kabus olmuş ve bütçe dengesini sarsmıştır.

Grafik 1. Ham Petrol Fiyatları (Varil Başına ABD \$) Kaynak:Datastream

3 Petrol İhraç Eden Post-Sovyet Ülkelerinin Ekonomik Yapısı

70 yıllık bir sürenin sonunda 1990lı yıllarda SSCB 15 bağımsız devlet olarak yeni bir döneme başladı. Bağımsızlık kazanan ülkeler liberal temelli ekonomik sistemler kurdular. Yeni ekonomik sistemde önemli enerji kaynaklarına sahip olan Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan kendine özgü enerji politikaları izlemeye başladılar. Bu politikalar sonucunda büyük kazançlar elde ettiler. Bu kazançların bir kısmı yeniden enerji sektörüne yatırılrsa da, önemli bir kısmı nüfusun yaşam kalitesinin artırılmasına yönelik projelere yönlendirilmiştir. Nüfusun ekonomik gelişimi bu kaynaklardan elde edilen gelirlerin harcanma şekli ile doğrudan irtibatlıdır. Enerji kaynaklarının ihracı ülke GSMH artırdığından kişi başına gelir artışına neden olmakta, insanların harcama imkanlarını artırmaktadır. Ayrıca enerji kaynakları ihraç eden ülkelerin bütçe gelirlerinin önemli kısmı bu kaynakların ihraç gelirlerine dayanmaktadır (Aras, Süleymanov. 2016). Dünya toplam üretim miktarı son on yılda (2006–2016) %16 artmış olan petrolün yaklaşık %25'i ABD tarafından tüketilmektedir. Dünya petrol rezervlerindeki azalma, mevcut alanların daha iyi işletilmesi ve yeni rezerv alanlarının bulunması ile dengelenmeye çalışılmaktadır. Bu doğrultuda petrol piyasasındaki rekabet kısmen Hazar petroleri üzerinden devam etmektedir.

Grafik 2. 2015 Yılı İtibarıyla GSYİH'daki Payına Göre Başlıca Enerji İhracatçısı Ülkeler **Kaynak:** Trademap, IMF

3.1 Rusya Federasyonunun Ekonomik Yapısı

Rusya ekonomisi, GSYİH'ya göre dünyanın en büyük dokuzuncu ülkesi iken satın alma gücü paritesi göre altıncı ekonomisidir. Yine dünyanın en büyük doğal gaz ve petrol üreticisidir.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Nüfus ve İstihdam								
Nüfus (milyon)	142,7	142,9	142,9	143,0	143,7	143,8	146,5	146,3
İşsizlik Oranı (%)	8,1	6,9	6,6	5,5	5,5	5,5	5,6	6,2
GSYH								
Büyüme (%)	-7,8	4,5	4,3	3,4	1,3	0,2	-3,5	-1,4
Özel tüketim harcamaları (%)	-5,1	5,5	6,8	8,0	4,7	0,5	-6,0	-1,0
Toplam yatırım harcamaları (%)	-14,4	5,9	9,1	6,4	-0,3	-10,0	-15,0	-8,0
Nominal GSYH (USD milyar)	1.223	1.53	1.9	2.007	2.096	1.833	1.366	1.375
Dış Denge								
USD/RUB (yılsonu)	29,9	30,9	31,6	30,7	32,9	58,0	58,2	61,8
Reel efektif Döviz Kuru (%)	-5,8	10,6	4,9	1,5	2,2	-8,6	-25,6	1,7
Dış Ticaret Dengesi (milyar\$)	113,2	147,0	196	192	180,9	169,9	153,2	183,8
Cari Denge (milyar USD)	55,5	71,0	101	66,6	33,2	53,7	63,6	82,1
Cari Denge (% GSYH)	4,5	4,7	5,3	3,3	1,6	2,9	4,7	6,0
Dış Borç (% GSYH)	38,2	32,1	28,7	31,8	34,5	34,9	41,2	40,7
Kamu Maliyesi								
Bütçe Dengesi (% GSYH)	-5,4	-3,9	0,4	-0,1	-0,3	-1,1	-1,2	-1,6
Kamu Borcu (% GSYH)	8,1	9,0	9,2	8,9	8,2	7,3	8,3	9,8
Enflasyon								
TÜFE (% yıl sonu)	8,8	8,8	6,1	6,5	6,5	9,8	11,2	8,1

Tablo 1. Rusya Ekonomisinin 2009-2016 Yılları Temel Göstergeleri **Kaynak:** IMF, Ekonomi Raporu -2016

Rusya'nın ihracatının %80'inden fazlasını petrol, doğal gaz, demir ve kereste ve diğer doğal kaynaklar oluşturmaktadır. 2003 yılından bu yana, iç pazarın önemli ölçüde güçlenmesiyle doğal kaynakların ihracatının ekonomik önemi kısmen azalsa da hale ağırlığı devam etmektedir (Bulut, Hasanov, Suleymanov, 2014)

Grafik 3. 2015 Yılı İtibariyle Rusya'nın İhracat Yapısı *Kaynak: Energy Information Administration*

Özellikle petrol ve doğal gaz gibi muazzam doğal kaynaklara sahip bir piyasa ekonomisi olan Rusya'da 21. Yüzyılın başından bu yana, yüksek iç tüketim ve uzun süreli siyasi istikrar sayesinde ekonomik büyümede önemli başarılar elde edilmiştir. Kişi başına düşen reel GSYİH, 2014'te 19,970 \$ olmuştur. Büyüme öncelikle petrol-mineral çıkarma ve ihracatı ile iç piyasa için mal ve hizmet ticareti ile sağlanmıştır. Petrol ihracatından elde edilen kazancı 1999'da 12 milyar \$ olan ülkede bu rakam her geçen gün artmış, yabancı rezerv miktarı 1 Aralık 2013'de 697.3 milyara çıkarak Rusya'yı dünyanın üçüncü büyük döviz rezervine sahip ülke haline getirmiştir. Fakat daha sonra dünya piyasalarında petrol fiyatlarının düşmesi bu rezervin yüzde 40 oranında değer kaybetmesine neden olmuştur (Ekonomi. İsbank, 2015).

Grafik 4. Rusya Döviz Rezervi ve Varlık Fonu Toplamı *Kaynak: Datastream*

2013 yılında yaklaşık 400 milyar dolara yükselen Rusya'nın devlet bütçesi 2016 yılında yarıya kadar azalmasının başlıca nedeni petrol fiyatındaki düşüştür. Çünkü bütçe gelirlerinin yarısından fazlası petrol satış gelirinden oluşmaktaydı.

3.2 Kazakistan'ın Ekonomik Yapısı

Kazakistan, kendi doğal kaynaklarına ve ekonomik gücüne göre Orta Asya'da önemli bir mevkide bulunmaktadır. Kendi kaynaklarına göre dünyada tercih edilen ülkelerden birisidir. Dünyadaki kromun %26'sı, altının %20'si, uranyumun %17'si Kazakistan'dadır. Çinko ve volfram kaynakları açısından dünyada birinci, gümüş, uranyum, kurşun ve krom madenleri bakımından ikinci; bakır rezervleri bakımından üçüncü sırada yer almaktadır. Ülkede 1200'den fazla mineral kaynak çeşidini barındıran yaklaşık 500 maden yatağı bulunmaktadır. Kazakistan petrol ve doğal gaz rezervine göre dünyada ilk on beş ülke arasında yer almaktadır. BP'nin Haziran 2014 Dünyanın Enerji İstatistik özetlerine göre Kazakistan küresel petrol rezervlerinin %1.8'ine, dolayısıyla 30 milyar varil petrole sahip bulunmaktadır. Petrol üretiminin 2020'e kadar 92 milyon tona ulaşması beklenen doğal kaynak zengini Kazakistan, yeni yüzyılın ilk 10 yılında bu kaynak zenginliğinin avantajlarından oldukça faydalanmıştır. Devlet gelirlerinin yarısından fazlasının bu kaynaklardan karşılandığı ülkede ortalama 8.4'ün üzerinde yıllık büyüme oranı ile önemli bir ekonomik yapıya ulaşmıştır. Ülke ihracatının çok büyük kısmını petrol ve ana metaller oluşturmıştır. Dünya petrol fiyatlarının yüksek seyretmesinden dolayı Kazakistan dış ticaretinde fazla verme süreci yaşanmıştır. Global piyasalarda bu ürünlerin fiyatlarında yaşanan değişimlerden ülke ekonomisi önemli ölçüde etkilenmiştir. Gerçekleştirdiği üretimin büyük çoğunluğu petrol ve gaz sektörlerinde iken, sermaye ve tüketim mallarında yapılan üretim henüz iç tüketimi karşılayacak düzeyde bulunmamaktadır. Ülke ekonomisi

politikalarının temel hedefi enerji dışı sektörleri kalkındırarak petrol fiyatlarında yaşanan değişimlerden etkilenme oranını en aza indirmek olmuştur. Ülke bu amaç doğrultusunda 2003-2015 dönemini kapsayan Yenilikçi Sınai Kalkınma Stratejisi ile GSYİH'deki büyümenin yıllık bazda %8 üzerinde tutulmasını ve ekonominin çeşitlilik kazanmasını amaçlamıştır. Bu program dahilinde turizm, petrol, doğalgaz, gıda, tekstil, taşımacılık ve lojistik sektörlerine öncelik verilerek yeni teknolojilerin kullanılması ve bu sektörlerde yatırım projelerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Fakat bu hedeflerin ulaşılmasında önemli engeller olarak ülkenin iki temel dezavantajı bulunmaktadır. Bunlar uluslararası piyasalara olan uzaklık ve iç piyasaların küçük olmasıdır. Ülkenin denizlere kapalı, tamamen kara ile çevrili coğrafik konuma sahip olması ticaretin gelişimini sınırlandıran en önemli faktörlerdendir. Uluslararası piyasalara uzaklık, petrol dışında üretilebilecek olan malların ulaşım maliyetlerini arttırıcı etki yapmaktadır. Diğer yandan nüfusun az olması, iç piyasaların yetersiz kalmasına bu da petrol dışı sektörlerle yönelik doğrudan yatırımları engelleyen faktörler olmaktadır. Ancak son dönemlerde yaşanmaya başlayan petrol ve doğalgaz fiyatlarındaki düşüş, doğal kaynak zengini her ülkede olduğu gibi bu ülkede de önemli ekonomik zorluklara neden olmuştur. Reel büyüme oranı 2013 yılında % 6, 2014'te 4.3, seviyelerinde olmuştur. Yapılan devalüasyon yurt içi ekonomi üzerinde çok yönlü etkilere neden olmuştur. Satın alma gücü zayıflarken yurt içi tasarruflar azalmış, büyük ölçüde dış borçlanmaya dayalı olarak faaliyet gösteren şirketler ciddi zararlar etmişlerdir. Bankacılık kesiminde geri ödenmeyen kredilerin payı da hızla yükselmiştir. Devalüasyonun finansal piyasalarda yol açtığı olumsuz etkilere rağmen dış ticaret üzerinde oluşturduğu olumlu etkiler sonucunda ihracatın artmasıyla dış ticaret dengesinde iyileşme yaşanmıştır[4]. İlgili dönemde Kazakistan Merkez Bankası'nın döviz rezervleri önemli ölçüde azalmıştır. Rusya ve Çin piyasalarında yaşanan olumsuz gelişmeler, petrol fiyatlarında yaşanan düşüşle Kazakistan mali piyasalarına yansıyan tesirler nedeniyle 20 Ağustos 2015'den itibaren Kazakistan Merkez Bankası serbest dalgalı döviz kuruna yönelik yeni para politikasını uygulamaya başlamıştır. Şubat 2014 yılında % 19 oranında para birimini devalüe eden hükümet, 2015 yılı Ağustosunda % 22 ikinci bir devalüasyona gitmiştir. Böylece 18 aylık kuru koruma mücadelesinin bedeli yaklaşık olarak 28 milyar dolar olmuştur (Şimşek,2015). Kazak parası Tenge'nin değerini korumak için uygulanan sert para politikası ve baz faiz oranının yükseltilmesi gibi uygulamalar 2015 yılında başta sanayi üretimi olmak üzere durgunluğa neden olmuştur. Yaşanılan durgunluk ekonomik büyüme rakamlarına ve büyüme ile ilgili beklentilere yansımıştır. 2015'te %1 seviyelerinde olan Kazakistan ekonomik büyümesi ile ilgili Dünya Bankası'nın beklentileri 2016 için %1.1 iken 2017 için 3.3 ve 2018 için %3.4 olmuştur. Kazakistan'ın bütçe gelirleri GSYİH'nın% 15'ini teşkil etmektedir. Kazakistan bütçesinde 2005-2014 yıllarında gelirlerin ortalama olarak 74% -i vergilerle finanse edilmektedir. Vergilerin son yıllarda bütçedeki payında halen devletin temel finans kaynağı olma işlevini taşımaktadır. 2005 yılında vergiler devlet bütçesinin% 95 sini oluşturmakta iken, 2014 yılında bu pay 62% 'e inmiş ve en düşük seviyesine ulaşmıştır. Vergi gelirlerinin azalması nedeniyle son yıllarda Milli Petrol Fonu transferleri artmış bulunmaktadır. Petrol Fonu'nun payı 2014 yılında ülke bütçesinin % 33'ne ulaşmış durumdadır. Oysa, "Norveç Modeli" esas alınarak 2000 yılında kurulan Milli Fon'dan bütçeye yapılan ilk transfer bütçenin sadece %7'sini teşkil etmekteydi. Bu transferlerin artışı petrol-gaz sektöründeki gelirlerin artmasının da önemli payı bulunmaktadır. Son yıllarda petrol ve gaz sektörünün GSYİH içindeki payı artarak % 20' den fazlaya ulaşmıştır (Şimşek,2015).

Grafik 5. Kazakistan GSYİH-si (2005-2016), mlr.\$ Kaynak: Tradingeconomics

2014-2016 için Kazakistan'ın bütçe rakamlarına göre bütçe harcamaları 2014 yılında 62 milyar tenge, 2015 yılında 69 mlr tenge ve 2016 yılında 68 mlr tenge tutarındadır. Bütçede petrol fiyatı 50 \$ iken varil başına, 2016-2017 yılında varil başına 40 \$ seviyesinde yer almaktadır. 2018-2020 yılında. beş yıllık bir dönem için, dünya

metal fiyatlarındaki yıllık ortalama büyüme yüzde 2,4 olacağı tahmin ediliyor. Bütçede Kazak ekonominin reel büyüme 2016 yılında yüzde 2,1, 2017 yılında yüzde 3,6 oranında, 2018 yılında yüzde 2,9, 2019 yılında yüzde 3 ve 2020 yılında yüzde 3,2 olacağı tahmin ediliyor. Nominal GSYİH kişi başına 2020 GSYİH 2020 yılında 11.470 \$ bir başka artış ile 2016 yılında 8557 \$ olacağı tahmin ediliyor

3.3 Azerbaycan'ın Ekonomik Yapısı

Azerbaycan Güney Kafkasya'da ekonomik gücüne göre en gelişmiş ülkedir. Azerbaycan'ın sahip olduğu petrol-gaz rezervleri bu ekonomik gücün kazanılmasında vazgeçilmez role sahip olmuştur. 2014 yılında Azerbaycan GSYİH'si 59 milyar manat oluşturmuştur ki, bunun%39'u petrol-gaz sektöründen kaynaklanmıştır. Son 10 yılda ülke ekonomisinin büyüklüğü 7 defadan fazla artmıştır. Bu süre içinde kişi başına düşen GSYİH ise yaklaşık 6,7 kat artmıştır. BDT'nin ikinci güçlü ekonomisi olarak görülen Kazakistan'da bu göstere 6 defaya yakın olmuştur. Görüldüğü gibi Azerbaycan ekonomisi büyüme temposuna göre diğer Kafkas ülkelerini yaklaşık iki kere üstelemiş, BDT'de ilk sırada yer almıştır. Ayrıca, söz konusu dönem boyunca ekonomik büyümenin dayandığı faktörlerde çeşitlenmeler gerçekleştirilmiştir (Aras, Suleymanov, Huseynov,2013). 2005 yılında Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının açılışı petrol üretimi ve ihracatını önemli ölçüde artırmıştır ki, bu da ekonomiye büyük miktarda gelir akışı demektir. Bu olay ülke ekonomisinin yapısında köklü değişikliğe neden olmuştur. Yıllar üzere petrol gelirlerinin artması devlet bütçesinde kendisini 2008 yılında daha keskin bir şekilde göstermiştir. 2008 yılında bütçeye Azerbaycan Petrol Fonundan transferler 4 defadan fazla artmış ve bu da devlet gelirlerinde gözle görülür derecede sıçrayışa neden olmuştur. 2015 yılının sonuçlarına göre Azerbaycan'da tahmini yetmiş milyar dolar olan GSYİH'nin %38.5'i, genel ihracatın %93.5'i, bütçe gelirlerinin %66'sı, toplam yatırım harcamalarının %33.9'u petrol sektörünün payına düşmektedir. Petrol – doğal gaz üretiminin ve ihracatının artması, dünya piyasasında petrol fiyatının yükselmesi ülkeye büyük petrol paralarının dahil olmasına yol açmıştır. 2004 yılında petrol üretimi 15.6 milyon ton iken, 2010 yılında en yüksek noktasına yani 50.8 milyon tona ulaşmıştır. Petrol üretimi yükselen trendle devam etmiştir. Fakat 2008 yılında yaşanan dünya mali krizi bir çok alana etki ettiği gibi, petrol sektörüne de etkilemiştir. 2007 yılında 42.6 milyon ton petrol üretilmiş ve 2006 yılı ile karşılaştırıldığında 10.3 milyon ton artmışken 2008 yılında artım toplam 1.9 milyon ton olmuştur. 2011 yılından itibaren petrol üretimi azalmaya başlamış ve yaklaşık 2007 yılındaki seviyesine inmiştir. Bu düşüş sonraki yıllarda da kendini göstermiştir.

Grafik 6. Azerbaycan'ın GSYİH-si (2005-2016), mlr.\$ **Kaynak:** <http://www.tradingeconomics.com>

GSYİH'nin artışında ülkede petrol ve doğalgaz üretiminin artması ve büyük finansmanın dahil olması etkili olmuştur. Örneğin, 2004 yılında GSYİH'nin ortalama yıllık büyüme oranı %9-10'a eşdeğerken, 2005 yılında %26.4, 2006 yılında %34.5'e, 2008 ve 2010 yılına göre %10.8 ve %5.0 olmuştur. 2008 yılında GSYİH'nin büyüme oranının hızlı düşmesinde ana neden küresel mali kriz idi. Nitekim, yaşanan krizle petrol fiyatları bir süre düşük kalmıştır. 2008 yılında GSYİH'nin bünyesinde petrol sektörünün payı %55'e eşitken artış %10.8 olmuştur. Bu oran 2010 yılında Azerbaycan'da petrol üretiminin en yüksek sınırı olup (50.8 mln.ton), GSYİH'nin büyüme oranı %5, GSMH içinde petrol sektörünün payı %56 teşkil etmiştir. Petrol hasılasının azalması ve 2014 yılının sonlarından itibaren petrol fiyatlarının yaklaşık 2 kat aşağı inmesi GSYİH'nin artış temposunda da kendini göstermiştir (Aras, Suleymanov,2016). 2004 yılında petrol sektörünün GSYİH içindeki payı %31 olmuştur. 2005 yılından itibaren petrol sektörüne büyük yatırımların ülkeye girmesiyle petrol sektörünün GSYİH'nin içerisinde payının artmasına yol açmıştır. 2006 yılında artık petrol sektörünün payı %54'e ulaşmıştır. 2007 ve 2011 yıllarında da bu oran %55 ve %57 hacminde olmuştur. Petrol ve doğal gaz üretiminin ve ihracatının azalması, GSYİH'nin artış temposunun düşmesi petrol sektörünün GSYİH içindeki payına da etki göstermiştir. 2012 yılında petrol sektörünün GSYİH içindeki payı %53'e ulaşmıştır. Bu oran 2014 yılında daha da artarak %62 olmuştur. Petrol gelirlerinin artması

bütçe harcamalarının da artmasına yol açmıştır. 2005 yılında bütçe harcamaları 2.1 milyar manat iken 2015 yılında 21 milyar manat hacminde onaylanmıştır. Yani 10 kez artış olmuştur. 2015 yılında ise bu rakam 19 milyar manat civarında gerçekleşmiştir.

Yıllar	Devlet Petrol Fonundan Bütçeye Transferler	Devlet Petrol Fonundan transferlerinin bütçedeki oranı, %	Devlet Petrol Fonu transferlerinin GSYİH-de oranı, %
2009	4915,0	47,6	14,2
2010	5915,0	51,9	14,2
2011	9000,0	57,3	18,0
2012	9905,0	57,3	18,3
2013	11350,0	58,2	19,7
2014	9337,0	50,7	15,8
2015	8130,0	47,6	14,2
2016	7615,0	45,3	12,6

Tablo 2. *Azerbaycan Devlet Petrol Fonundan 2009-2016 Yılları Bütçe Transferlerinin Hacmi*

2011 yılından itibaren petrol üretimi azalmaya başlamış ve yaklaşık 2007 yılındaki seviyesine inmiştir. Bu düşüş sonraki yıllarda da kendini göstermiştir.

4 Petrol Fiyatlarındaki Düşüşlerin Petrol İhraç Eden Post-Sovyet Ülkelerinin Bütçe Harcamalarına Etkisi

Rusya, Kazakistan ve Azerbaycan'ın ülke ekonomileri hacim açısından birbirinden çok farklıdır. Rusya bütçe gelirleri, ekonomisinin ve alan boyutunun büyüklüğü nedeniyle diğer iki ülkeden oldukça farklıdır. 2014 yılında Rusya'nın bütçe gelirleri 532 milyar dolarken, Kazakistan ve Azerbaycan bütçe gelirleri sırasıyla 31 ve 17 milyar dolar civarında olmuştur. Fakat miktar farklılıklarının olması karşılaştırmalı tahlile engel olacak durum değildir. Yıllar üzere artış oranları ile bu karşılaştırmaları başka boyutta gerçekleştirmek mümkündür. Tablo 4'ten de görüldüğü gibi 2009 yılına kadar bütçe gelirlerindeki en yüksek büyüme oranı Azerbaycan'a ait olmuştur. Bu büyüme oranı direkt olarak petrol gelirlerinin artmasıyla ilgilidir (Bulut, Hasanov, Suleymanov, 2014). 2008 yılında Azerbaycan bütçe gelirlerindeki artışın % 79 olmasına karşılık, Rusya Federasyonu ve Kazakistan'da bu artış sırasıyla % 20 ve % 40 olmuştur. 2008 küresel mali krizinden bütçe gelirleri açısından belirtilen üç ülke arasında en az etkilenen Azerbaycan olmuştur. Buna neden Azerbaycan ekonomisinin büyük ölçüde globalleşmemesi ve aynı yıl Petrol Fonundan transferlerde 29% 'lik bir artışın olmasıdır. Aynı yıl bu artış Kazakistan'da % 3'e tekabül etmiştir. Global Maliye krizinden sonra her üç ülkenin bütçe gelirlerinin artış hızı düşmüş, 2013 yılında Azerbaycan bütçe gelirlerinde % 13'lük bir artış olurken, Kazakistan bütçe gelirleri % 11 azalmış, Rusya bütçe gelirleri ise toplamda % 3 artmıştır. 2014 yılında ise Azerbaycan bütçe gelirlerinde % 6 azalma olurken, Rusya Federasyonu ve Kazakistan'da artış görülmüştür. Petrol fiyatlarının düşmesinden kaynaklanarak 2015 yılından ise her üç ülkenin bütçe gelirleri kendi para birimlerinde kısmen artış gösterse de ABD \$ paritesiyle 2014 yılına nazaran neredeyse yarıya kadar azalmıştır. Her üç ülkede sosyal harcamalar son yıllarda milli para nominal değerine göre yaklaşık yüzde 10 artırılırken reel değeri eski yıllara oranla ciddi azalmıştır.

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016 *
Rusya	274 525	323 622	420 989	473 063	486 130	532 329	262 098	208 040
artış oranı	-15%	18%	30%	12%	3%	10%	-49	-8
Kazakistan	18 856	23 126	28 891	31 270	27 862	28 685	15712	15 362
artış oranı	-13%	23%	25%	8%	-11%	14%	-54%	-1
Azerbaycan	9 865	10 894	15 000	16 510	18 626	17 580	17 080	10 852
artış oranı	-4%	10%	38%	10%	13%	-6%	-3%	-63%

Tablo 3. *Kazakistan, Azerbaycan ve Rusya Federasyonu'nun 2009-2016 Yıl Bütçe Gelirleri (Milyon USD) ve Yıllar Üzere Artış Oranı (%), Kaynak: Tablo Ülkelerin İstatistik Verilerine Göre Yazarlar Tarafından Hazırlanmıştır*

Yukarıda değinilen noktalardan da anlaşıldığı gibi bütçe gelirlerinin büyüme dinamiğinde RF ve Kazakistan daha benzer yol izlemekte, Azerbaycan ise belli bir farklılık göstermektedir. Bu, Kazakistan ve Rusya ekonomilerinin birbirleriyle daha yoğun şekilde bağlılığının durumu ile açıklanabilir. Petrol fiyat düşüşü her üç ülkenin para değerini ciddi olarak yitirmesine sebep olmuştur. Küresel ekonomide yaşanan gelişmelerle beraber Kazakistan Merkez Bankası Şubat 2014'de devalüasyon yaparak Tenge'nin değerini %18 oranında düşürmüştür (185 Tenge/ABD Doları). Ağustos 2015'te dalgalı kura geçme kararı sonrası tenge yüzde 35 değer kaybetmişti.

Serbest kur öncesi, 188 Tenge'den satılan ABD doları, 255 tenge'ye yükselmiştir. 2016 yılının Mayıs ayının evvellerinde ise 1 Amerikan doları 336 tenge'den işlem görmektedir. Aynı süreç Azerbaycan için de geçerli olmuştur. 2015 yılının Şubat ayında 1 dolar 0.78 Azn'den 1.05 Azn'ye, Aralık sonunda ikinci devalüasyonla 1.55 AZN olmakla Azerbaycan tarihinde Merkez Bankası bir yılda iki kez devalüasyona gitmiştir. Merkez Bankası ilk devalüasyon iki dövizli sepete geçitle ilgili ikinci devalüasyon ise 21 Aralık 2015 tarihinde yüzen kur rejimine geçilmesi için karar almıştır. Rusya'da 2013-2015 yılı itibarıyla petrol ve doğal gaz ihracatının Rusya'nın toplam ihracat gelirinin %68'ini oluşturduğu dikkate alındığında, 2016 yılında petrol fiyatlarının mevcut düşük seviyesini koruması halinde ülkenin bütçe sosyal harcaması bu gelişmeden olumsuz etkileneceği öngörülmektedir. Rusya'nın toplam ihracat gelirlerinin petrole bağımlılığına ek olarak, bütçe gelirlerinde de petrol ve doğalgaz ile ilgili vergiler toplam gelirlerin %50'sini oluşturmaktadır. Dolayısıyla, her ne kadar Rusya'nın mevcut kamu maliyesi verileri pozitif bir görünüm sergilese de, petrol kaynaklı gelirlerin azalması bütçe performansını olumsuz etkileyebilecektir. Rus yetkililer tarafından 2014 yılında denk bütçe için petrol fiyatlarının ortalama 114 USD/varil olması gerektiği varsayılmıştı. Ancak bütçenin fazlası vermesi neticesinde, 2014 yılı için 93 USD/varil seviyesindeki petrol fiyatının denk bütçe için yeterli olmuştur. 2015 yılı için ise, denk bütçeye ulaşabilmek amacıyla başa baş petrol fiyatı 90 USD/varil olarak hesaplanmaktadır. 2015 yılına ilişkin petrol fiyatı tahminlerinin ortalama 70-75 USD/varil civarında hesaplanmasına rağmen, yıllık 50 USD/varil'in altındaki seviyelerin de görüldüğünden dolayı Rusya'nın bütçesi açık vermiştir. Yatırımcıların söz konusu gelişmeleri fiyatlamaya başlamaları ile Ruble'nin ABD doları karşısındaki değer kaybı hızlanmış ve USD/RUB kuru 2014-2016 yılları arasında iki kata yakın yükselmiştir. Rusya Merkez Bankası'nın Ağustos ayından itibaren döviz rezervlerinden 60 milyar USD kullanarak rublenin değerini korumaya çalışması hedeflenen etkiyi gösterememiştir. Rusya Merkez Bankası politika faiz oranını 650 baz puan artırarak %10,5'ten %17'ye yükseltmiş, faiz artışına ek olarak izleyen günlerde Gazprom'un da döviz satışı yapmasına rağmen USD/RUB kurundaki yükselişin önüne geçilememiştir. 2014 yılındaki hızlı azalışa karşın, Aralık 2014 itibarıyla Rusya Merkez Bankası'nın 390 milyar USD ile yüksek miktarda döviz rezervine sahip olması dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, söz konusu rezervlerin yaklaşık 170 milyar USD tutarındaki kısmının Merkez Bankası'nın serbest kullanımında olmayan fonlarda denk bütçe için gerekli gördüğü petrol fiyatıdır. Toplam ihracatın %68'i %21, petrol ürünleri %14, doğal gaz %33, ham petrol %32 diğer ürünler dolayısıyla petrol fiyatlarındaki düşüş ülke ekonomisini ciddi olarak etkilemiştir. Rusya'nın kullanılabilir durumdaki döviz rezervinin 200 milyar USD civarında olmasına rağmen, uluslararası kredi derecelendirme kuruluşu Standard & Poor's Aralık 2014'te Rusya'nın kredi notunu negatif izlemeye aldığını açıklamıştır. S&P karara gerekçe olarak, Rusya'da para politikasının esnekliğinde gözlenen hızlı bozulmayı ve ekonomik aktivitedeki zayıflamanın finans sistemi üzerindeki olumsuz etkisini göstermiştir. Aldığı tedbirlerle ek olarak, Rusya Merkez Bankası büyük ihracatçı şirketlere Dolar ve Euro cinsinden kredi sağlayarak bu şirketlerin dış borçlarının finansmanına yardım edeceğini açıklamıştır. Nitekim, aralarında Gazprom'un da bulunduğu beş büyük ihracatçı firmanın döviz cinsi varlıklarını Ekim 2014 seviyelerine çekecekleri ve Mart 2015'e kadar söz konusu varlıklarda artırıma gitmeyecekleri açıklanmıştır (Ekonomi. İşbank, 2015). Petrol fiyatlarının seyrinin yanı sıra Ukrayna'ya ilişkin gelişmeler, 2015 ve 2016 yıllarında Rusya ekonomisinin performansına yönelik belirsizlikleri artırmaktadır. Rusya Merkez Bankası'nın faiz oranlarını artırmasına ve iç talepte beklenen daralmaya rağmen rubledeki değer kaybının ithal ürünlerin fiyatlarını artırması nedeniyle enflasyonun, 2014 sonunda %9,2 ve 2015 sonunda %11,2'ye yükselmiştir [10]. 2014 yılında %0,2 büyümeye olan Rusya ekonomisinin, söz konusu varsayımlar altında 2015 yılında %3,5, 2016 yılında %1,4 küçüleceği tahmin edilmektedir. Rubledeki değer kaybı ve Rusya Merkez Bankası'nın para politikasını sıkılaştırmasına bağlı olarak özel tüketim harcamalarının 2016 yılında reel bazda %10 azalacağı tahmin edilmektedir. Finansal koşulların sıkılaşması ve reel sektörün güveninin azalması sonucunda toplam sosyal harcamalarının 2016 yılında reel bazda %20 daralacağı tahmin edilmektedir. Öte yandan, net ihracatın ekonomideki küçülmeyi sınırlayacağı tahmin edilmektedir. 2014 yılında Ukrayna krizinin yol açtığı bölgesel turbulans, Rusya'ya uygulanan yaptırımlar, rubledeki düşüş ile son çeyrekte ivme kazanan petrol fiyatlarındaki düşüşe maruz kalan Kazakistan ekonomisi, bunlara rağmen yılı yüzde 4,2 büyümeye kapattı. Ukrayna çevresindeki olaylarla ilgili olarak ülke ekonomisinde genel bir yavaşlamadan söz edilen bildiride, ABD Merkez Bankası'nın (Fed) parasal genişlemeye ilişkin aldığı pozisyonları ile son çeyrekte ivme kazanan dünya petrol fiyatlarındaki düşüş, bozulan dış etkenler arasında sayıldı. Kazakistan Hükümeti ve Merkez Bankası ortak bildirisinde, 2014 yılı Ocak-Ekim döneminde Kazakistan'ın dış ticaret cirosunun 2013 yılının aynı dönemine göre yüzde 8,3 azaldığı hatırlatılırken, kömür, demir, bakır, alüminyum kalemlerindeki ihracat hacminin düştüğü belirtildi. Söz konusu azalma dünya fiyatlarındaki düşüşle birlikte değerlendirildi. 2016 yılında rezervlerin erimesine önlem artırıldı ve ekonomide daralmaya gidildi. Ekonomi güvenliği ve mali sistem istikrarını tehdit eden harici şoklara karşı alınacak öneme değinilen bildiride, 2015 yılında döviz piyasasına ilişkin kanunlarda değişiklik yapıldı. Kazakistan'ın 105 milyar dolar seviyesinde olan ulusal altın ve döviz rezervlerinin yeterli düzeyde kalmasının sağlanmaya devam edilmesi için 2016 yılı maliye politikasının bütçeyi dengelemeyi gözetlenmiş ve yatırım cazibesini azaltacak herhangi bir vergi politikası öngörülmemiştir. 2016 yılı ekonomi politikasının, olumsuz dış etkileri hafifletici ve ülkenin sosyo-ekonomik istikrarını güçlendirme amaçlı olmuştur. Bu karara göre manatın kuru ağırlıklı olarak döviz piyasasında talep ve teklifin oranını belirleyen temel faktörlerin etkisine göre oluşturulmuştur. Merkez Bankası döviz piyasasında katılımı ise bu rejime uygun yapmağa başlamıştır. Dünya piyasasında ham petrolün satış fiyatının 30-50 dolar seviyesine düşeceğini dikkate alarak,

2016-2019 yılları için kamu ve icmal bütçe temel yönleri ve öncelikleri üzere iyimser (60 dolar olursa), taban (50 dolar olursa), kötümser (40 dolar olursa) senaryoları hazırlanmıştır. 2003-2016 yıllarında Petrol Fonu'ndan devlet bütçesine yapılan transferlerin toplam tutarı seksen milyar manattan fazla olmuştur. Genellikle bu transferin hacmi 2016 yılına kadar bütçenin yarıdan fazlası olmuştur. 2016 yılı bütçesinde petrol fiyatlarının azalmasından dolayı bu transferin hacmi önceki yıllardan% 50 azalarak yedi milyar manat, yani yaklaşık 5 milyar dolar olmuştur. Azerbaycan'da finanse edilen kamu yatırım projeleri de dahil olmak üzere devlet bütçesi harcamaları azaltılmış ve Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)-ın sermaye yoğun yatırım projeleri dondurulmuştur. Manatın devalüasyon sonrası, ülkenin dünya ekonomisindeki sıralamasında hızla düşmüştür. 2015 yılı sonu itibarıyla Azerbaycan'da yıllık GSYİH kişi başına \$ 7986 seviyesinden \$ 3.490 seviyesine gerilemiş ve ülkenin milli geliri nominal bazda yüzde 60 azalmıştır. Fakat bu miktarın sadece \$ bazında olduğunu satın alma gücü paritesinde düşüşün daha az olduğunu vurgulamak gerekir. Özellikle hükümetin sıkı denetim politikalarıyla fiyat artışını engellemesi bu süreci biraz yavaşlatmıştır. Dikkat çeken diğer husus da şudur ki devalüasyon öncesi Azerbaycan'ın dış borcu GSYİH'nin % 8.6 iken, 1 Ocak 2016 itibarıyla dış borcun GSYİH'ye oranı % 19.8 olmuştur. Petrol ihraç eden ülkeler içinde dış borcu en az olan ülkelere Azerbaycan devalüasyon sonrası bu konuda bir hayli geriledi. Azerbaycan için, post-devalüasyon döneminde Devlet Petrol Fonu varlıkları (SOFAZ) GSYİH yaklaşık% 50 den fazla olması onun petrole bağımlılığının daha da fazla olduğunu göstermektedir. vardır yukarı (bu yıl GSYİH'nin% 100'e yükselmesi bekleniyor 2014 yılında GSYİH'nin). Rusya ve Kazakistan için karşılaştırılabilir rakamlar sırasıyla% 10 ve% 35 iken Azerbaycan'ın GSYİH'nin neredeyse yarısı petrol sektöründen oluşur. 2004-2015 yılları arasında GSYİH büyümesi ortalama olarak Azerbaycan'da %15, Rusya'da %4 ve Kazakistan'da % 7 olmasının esas etkeni Azerbaycan'da petrol ihraç hacminin artışı ve yükselen petrol fiyatı olmuştur. Rusya'nın emeklilik sistemini desteklemek amacıyla 2008 yılında oluşturulan Milli Refah Fonu'nda 1 Ocak 2016 itibarıyla 80 milyar dolar (bu rakamın yüzde 97'si Ruble olarak tutuluyor) , Rezerv Fonunda ise petrol ve gaz ihraç gelirlerinden oluşmuş 50 milyar \$ ve 180 milyar \$ Merkez Bankası rezerviyle ekonomik darboğazı 2-3 yıl erteleyecek kapasitededir. Kazakistan'ın Ulusal Fonu \$ 69 milyar dolar (GSYİH % 30), Azerbaycan Devlet Petrol Fonu (SOFAZ) \$ 36 milyar (GSYİH'nin % 47) kaynak gelirlerinin biriktirildiği kaynakları 2016 yılından ciddi olarak düşüş eğilimindedir. Her üç ülkede enerji ihraç gelirlerinin rezervleri 2016 yılının ilk çeyreğinde yüzde 10 kadar erise de halen finansal riskleri azaltır ve yakın gelecekte makroekonomik çöküşü önleyen en önemli "emniyet yastığıdır". Özellikle Azerbaycan'da 2015 yılında Merkez Bankası 9 milyar \$ harcamasına rağmen manatın değerini koruyamaması ve bir yılda iki kez devalüasyon sürecinde Merkez Bankasındaki döviz rezervlerinin yüzde 70-ni erittiğine göre 2016 yılında piyasanın döviz talebini kısmen Petrol Fonunun piyasaya sürdüğü dövizlerle karşılamaktadır. Her üç ülke 2016 bütçesinde daha evvel petrol fiyatı ayarlamasını varil başına \$ 50 olarak yasalaştırsalar da 2016 yılında yeniden bütçelerini revize etmiş Rusya ve Azerbaycan varil başına \$25, Kazakistan \$40 olarak yenilemiştir.

Rusya (Milyar Ruble)		2012	2013	2014	2015	2016
	Eğitim	2 558	2 888	3 037	3 635	3 634
Sağlık		2 283	2 318	2 532	2 652	2662
	Sosyal Güvenlik	7 730	8 397	8 803	8 842	8 879
\$-RUB kuru		1\$= 31 850R	\$= 32512 RR	1\$= 38512 RR	1\$=61194 RR	1\$=64 194 RR
	Eğitim	1 575.9	1 530.4	1 653.4	1 711.2	1 713.2
Sağlık		662.7	669.3	725.6	777.7	744,9
	Sosyal Güvenlik	1 781.6	1 813.6	2 072.2	2 040.5	1896
\$-AZN kuru		1\$=0.78AZN	1\$=0.78AZ	1\$=0.80AZN	1\$=1.17AZN	1\$=1.67AZN
	Eğitim	1 080 600	1 113 100	1 220 100	1 228 000	1 234 000
Sağlık		631 800	695 400	744 000	755 200	764 600
	Sosyal Güvenlik	1 146 600	1 253 300	1 429 300	1 583 000	1 587 000
\$-KZT kuru		1\$=182KZT	1\$=182KZT	1\$=185KZT	1\$=238KZT	1\$=335 KZT

Tablo 4. 2011-2016 Yıllarında Ülkelerin Sosyal Bütçe Harcamaları ve ABD \$ nın Ülke Paralarına Oranı (Yıl Ortalaması) Kaynak: Ülkelerin İstatistik Verilerine Göre Yazarlar Tarafından Hazırlanmıştır

Her üç ülke en kısa zamanda devlet bütçelerinde azalan petrol fiyatlarından kaynaklanan olumsuz etkiyi azaltmak için ekonomileri çeşitlendirmesi gerekir. Ekonomilerinde sektör çeşitlendirerek alınacak vergiler ile petrol gelirlerinin azalmasını telafi etmek ve genel ekonominin petrol bağımlılığı azaltabilir. Başka bir öneri destek ve gümrük ve vergi ayrıcalıklı krediler ve reformlar yoluyla ülkedeki girişimciliği teşvik etmektir. Reformları yapmak için başlamış olsa da, gerçek sonuçlar ve reformların uygulanması üzerinde kontrol güçlendirilmelidir.

5 Sonuç

Bu ülkelerde petrol sektörünün büyük oranı göz önüne alındığında, petrol fiyatlarının son yıldaki düşüşü hem ülkelerin sosyal-ekonomik harcamalarını, hem de milli paralarının yabancı paralara göre kurlarını etkilemiştir. Önemli oranda devalüasyonlar ve ya dolar karşısında değer kaybetmeler her üç ülkede 2016-yılı ekonomi politikalarını etkilemiştir. Azerbaycan ve Kazakistan petrol fonu rezervlerinin ve Merkezi Bankalarındaki döviz rezervini önemli miktarda kaybetmiştir. Aynı zamanda her üç ülkenin post-petrol dönemine yönelik bir sıra acil önlem paketinin gerçekleştirme zarureti ortaya çıkarmıştır. Bu çalışmada 2015-2016 yılları arasında her üç ülkenin petrol fiyat düşüşlerinden dolayı ekonomik kayıpları ve bu kayıpların azaltılması yönünde ülkelerin attıkları ekonomik politikalar araştırılmıştır. Ayrıca "Hollanda sendromu" olarak adlandırılan tek bir sektöre bağlı kalmanın, fiyat düşüşleri ve ya kaynağın tükenmesi durumunda ülke ekonomisi için tehdit olmasını önleyici adımların önemi ve ihracatta farklı mal gruplarının olması için ülkelerin ihrac teşvik adımları araştırılmıştır. Her üç ülkede serbest piyasa ekonomisine geçiş, serbest piyasa ortamında yeniden yapılanma, kalkınma ve dünya ekonomisine entegrasyonu gerçekleştirmek amacıyla birçok önemli reformlara imza atmalarına, pek çok başarılı projelerle dünya ekonomisine entegrasyonda da önemli mesafeler almalarına rağmen, petrol fiyat dalgalanmaları serbest piyasa ekonomisinin daha etkin işleyişi adına ülkede atılması gereken adımlar, yapılması gereken reformlar ve çözümü gereken bazı sorunlar da acilen çözülmesi zarureti ortaya çıkarmıştır. Herhangi önemli gelir türünde büyük dalgalanmaların görülmesi bütçeyi de eşitsiz ve riskli hale getirmektedir. Dolayısıyla bütçe gelirlerinin sektör çeşitlendirilmesine gidilmeli, ayrıca petrol ihracatçısı olan her üç ülkede bütçe gelirlerinin yapısı ve ekonominin kaynak gelirlerine bağlı olmadan yapılandırılması önemli mesele haline getirilmelidir. Buna göre ekonominin diğer verimli alanlarına yatırımları teşvik etmek ve diğer sektörlerde de sanayileşme sürecini hızlandırmak gerekir. Sektör çeşitlendirilmesine acil geçiş hâlihazırdaki durumda bütçe riskinin azaltılması ve daha stabil gelir kaynaklarının oluşturulması açısından en uygun çözüm olacağı düşünülmektedir. Her üç ekonomide maden endüstrisi ile birlikte işleme endüstrisini de geliştirmek için çok büyük olanaklar mevcuttur. Kazakistan'da yerli şirketlerin ekonomideki payını yükseltmek ve onları desteklemek amacıyla ülkeye yatırım yapan her bir yabancı şirkete herhangi yerel şirketle ortak hareket etmek ve kârı paylaşmak şartı konulmaktadır. Azerbaycan'da petrol sektörünün gelişimi ile ilgili uygulanan programlar bu yönde atılan adımlara örnektir. Bu adımların sonuç açısından etkinliğinin yükseltilmesine büyük ölçüde ihtiyaç duyulsa da gelecek için hesaplanan takdir edilecek durum olarak değerlendirilebilir. Genel olarak değerlendirildiğinde Rusya'da, 2006-2016 yılları arasında toplam bütçedeki payı yüzde 20 olan güvenlik ve savunma harcamaları iki kat artarken, sosyal harcamalar aynı hızla artmamış ve 2016 yılında bu harcamalar artarken sağlık ve eğitim harcamalarına ayrılacak bütçe payı yüzde 8, sosyal güvenlik harcamalarıysa yüzde 4 azalmıştır. Ham petrol fiyatları azalmaları maliye ve bütçe gelirlerinin azalmasına, dolayısıyla bütçedeki sosyal harcamaların da azalmasına ve aynı zamanda bütçe açığına neden olmuştur. Genel olarak her üç ülke hükümetleri 2016 yılında sosyal harcamaları kendi milli para birimine göre azaltmasalar da kamu yatırım harcamalarını azaltmayı planlıyorlar. Rusya Federasyonu'nda 2015-2017 dönemi yılı bütçe planlaması, son dönemde yaşanan olumsuz ekonomik gelişmelerin öncesinde yapıldığı için bütçede revizyon yapılması ihtiyacı hasıl olmuştur. Bütçede yapılan revizyonda, 2015 yılı petrol fiyatları 50 dolar olarak baz alınmış (bütçenin ilk planlamasında petrol fiyatları 100 dolar olarak baz alınmıştı), ekonomideki küçülme %3 olarak öngörülmüş ve ruble/dolar kuru ise 61,5 olarak revize edilmiştir (bütçenin ilk planlamasında baz alınan ruble/dolar kuru: 37,7). Revize edilen bütçeye göre, bütçe gelirleri yaklaşık %17 azalarak 15, 1 trilyon rubleden 12,5 rubleye düşürülmüş, bütçe giderleri ise 15,2 trilyon ruble olarak öngörülmüştür. Bütçedeki revizyon sonrasında, bütçe açığının GSYİH'ye oranının %3,7 (2,7 trilyon Ruble) olması öngörülmektedir. Bütçeye göre Rusya'nın 2016 yılında 13 trilyon 738 milyar ruble gelir elde etmesi, 16 trilyon 98 milyar ruble harcama yapılması ve 2 trilyon 360 milyar ruble (veya gayrisafi yurt içi hasılanın %3'ü) bütçe açığı vermesi bekleniyor. 2016 yılı tahminlerine göre GSYİH'de %0,7 oranında büyüme beklenmektedir. Rusya Kazakistan ve Azerbaycan'da Ocak 2015'ten bu yana petrol ve gaz gelirleri petrol fonlarına değil de, bütçeye aktarıldığı için bu fonlar giderek küçülmektedir. Bu kriz ortamında hükümet bu fonlardaki parayı da kullanabilir. Her üç ülke 2016 yılında bütçe harcamalarını nominal olarak 2015 seviyelerinde korusalar da dolar bazında harcamalar yarıya kadar azalmıştır. Özellikle Rusya'da savunma harcamaları bilim, sağlık ve eğitim harcamalarının azalmasına karşılık yükselmeye devam etmesi ekonomi otoriteleri tarafından eleştirilmektedir. Çünkü emekli maaşlarını yüzde 20 enflasyon ortamında yüzde 4 ilk baharda ve sonbaharda daha 4 oranında artışına rağmen reel olarak önceki yılın altına gerilemiştir. Eğitim, sağlık ve sosyal harcamaların % 7.3 artmasına rağmen savunma harcamaları 2015 yılına göre 21.4% artması Rusya'nın ekonomi politikasının olumsuz nüanslarındandır.

Kaynakça

- Aras, O. N."Azerbaycan'ın hazar ekonomisi ve stratejisi"Der Yayınları, 2007
- Aras, O. N, &Süleymanov, E."Azerbaycan İktisadiyyatı"Şark-Garb Matbaası, Bakü, 2016
- Aras, O.N, Suleymanov, E. Huseynov, R"The Importance of Azerbaijan's Energy Revenues in its Exports Volume and the Effects on the National Economy" International Journal of Business and Social Science 4 No 6 June 2013, 79-87

- Şimşek, A. "Devalüasyonu Sonrası Kazakistan Ekonomisi Üzerine Gözlemler -1" Ekonomi, Finans ve Enerji Araştırma Grubu Şubat 2014
- British Petroleum "Statistical Review of World Energy" 2015.
- Bulut, C. Suleymanov, E. "Azerbaycanın Hollanda Hastalığı Problemini Önleme Stratejilerinde Türkiye ile Yapılan Ekonomik İlişkilerin Önemi" International Symposium on Regional Cooperation and Development on October 17-20, 2012 (Erzurum, Turkey) <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2172960>
- Bulut, C. , Hasanov, F. Suleymanov, E. Post-Sovyet Petrol İhraç Eden Ülkelerde Petrol Gelirlerinin Yaşam Standartlarına Etkisi International Conference on Eurasian Economies, July 2014. Available <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2463409>
- Petrol Fiyatlarındaki Düşüşün Nedenleri ve Etkileri İktisadi Araştırmalar Bölümü Ocak 2015 https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_01_2015.pdf
- Thomson Reuters Datastream
- Trademap
- U.S. Energy Information Administration
- Uluslararası Enerji Ajansı (2015). "World Energy Outlook 2014"
- Uluslararası Para Fonu "Dünya Ekonomik Görünüm Raporu – Ekim 2015"
- <http://www.tradingeconomics.com>
- Rusya Federasyonu Devlet İstatistik Kurumu resmi web sitesi <http://www.gks.ru/>
- Kazakistan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu resmi web sitesi <http://www.stat.gov.kz/>
- Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet İstatistik Kurumu resmi web sitesi <http://www.stat.gov.az/>